

Галицька БРАМА

ВТРАЧЕННЯ
І ПОВЕРНУТТЯ

ВИДАВНИЦТВО

«ЦЕНТР

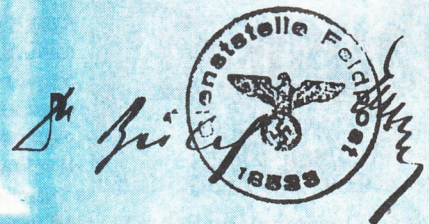
ЄВРОПИ»

Ціна договірна

Frühling

*Beif. Anweisung des Herrn Prof. Dr. Dr. Dr.
Dr. Rühlmann, Leiter d. Inst. f. d. d.
Freibildung d. Kunstgesch., München, auf
Forderung aus der Inst. d. Prof. Dr. Dr. Dr.
in Hamburg zur Unterstützung in der
Arbeit für die Pflege der Kunst in Ostpreußen
zu verwenden.*

Hamburg 18. 5. 43



До 5-річчя Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей

До читачів збірника "Повернуто в Україну"

Дедалі частіше телебачення, радіо, преса радують нас повідомленнями про те, що вивезені або пограбовані і, здавалося, назавжди втрачені культурні цінності повертаються в Україну. На рідній землі знаходять вдячних шанувальників розкидана по світах, вилучена з культурного обігу мистецька спадщина наших земляків, яких доля закинула на чужину.

Творення демократичного суспільства потребує ґрунтовних знань про українські культурні скарби, що через певні історичні обставини опинилися за межами держави.

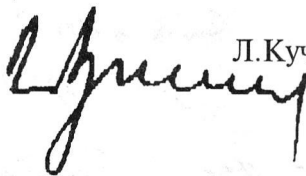
дея повернення втрачених духовних багатств на материнські терени, долучення їх до фондів музеїв, виставкових залів дістає активну підтримку найширших кіл громадськості України, об'єднує усе світове українство.

Благородну місію виконує Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей, якій виповнюється п'ять років. Навколо неї гуртуються ті, хто душею і серцем сприйняв Державну програму "Повернуті імена", розшукує в інших краях наші неглітні надбання, допомагає їм пройти нелегкий шлях на Батьківщину.

Сердечно вітаю усіх небайдужих, свідомих патріотів Вітчизни, що самовідданими, справді подвижницькими зусиллями примножують національну спадщину, славу України, а всім співвітчизникам бажаю нових зусиль з прекрасним.

Президент України

Л. Кучма



До читачів видання "Повернуто в Україну"

Шановні добродії!

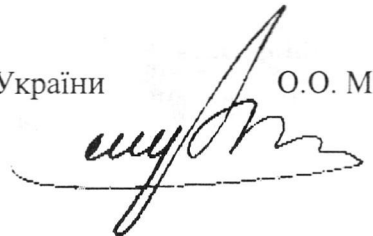
Культурне надбання нації — це творчий здобуток багатьох поколінь, це золотий фонд держави, який утверджує її у світі, сприяє взаєморозумінню і співробітництву між народами. Значну частину наших пам'яток історії та культури поглинуло буремне ХХ століття.

Зусиллями Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України, державних і громадських інституцій, численних ентузіастів у нашій державі і в багатьох країнах світу, — краєзнавців, істориків, мистецтвознавців, — повертаються в Україну, знову входять до культурного й наукового обігу унікальні археологічні колекції, ікони, полотна відомих художників, архіви визначних історичних діячів, рукописи й стародруки, інші раритети.

Вірю, що спільними зусиллями повернемо втрачені скарби, збагатимо національну спадщину Українського народу, залишимо нащадкам неповторні культурні цінності. Впевнений, що у цій благородній справі помітну роль відіграє започатковане нове видання.

Голова
Верховної Ради України

О.О. Мороз




Доля художників, як і доля колекцій, складна і непередбачена. Поняття "український художник" ширше рідного ґрунту, що породив течії і напрямки. Час від часу історична пам'ять робить все можливе, щоб загоїти рани і втрати. Щасливі часи, коли держава не тільки згадує, але спроможна повернути втрачене.

П'ять років тому була створена Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей. Давня необхідність відтворення цілісності українського мистецтва, скріпити те, що, особливо в ХХ столітті, розпалося на окремі угруповання, повернути на Україну не тільки ім'я, але й спадщину — неповний перелік роботи комісії. Не випадково очолив її знаний мистецтвознавець, автор монографій та численних статей з мистецтва українського зарубіжжя, а сьогодні також організатор величезної справи, Олександр Касіянович Федорук.

Велика кількість імен, про які ми згадували пошепки, чи взагалі не називали, увійшли в програму "Повернуті імена". На сторінках газети не раз можна буде зустріти роботи художників, яким за останні роки присвячені конференції, збірки наукових доповідей. Пройде певний час, і буде дописана історія українського мистецтва. Вже сьогодні розкриті двері родин, що передають Україні в дар твори славетних художників.

Проблемою лишається питання переміщення колекцій, архівів та бібліотек, доля культурних скарбів, втрачених Україною в різні часи, зокрема в роки другої світової війни. Редакція газети брала участь в "круглому столі" "Повернення культурних цінностей. Початок діалогу".

Діалог почався. В подальшому все буде залежати від доброї волі народів і держав.

Від редакції



Збереження національних культурних цінностей – на користь сучасної цивілізації

туція культурних цінностей – проблема, поставлена перед українським народом самим життям. Вирішення її життєво необхідне.

За п'ять років діяльності Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України передала до державних установ – архівів, бібліотек, музеїв, релігійних громад десятки тисяч історико-культурних об'єктів. На пошуки деяких із них були затрачені великі зусилля. Але волею багатьох інституцій – міністерств, творчих спілок, громадських організацій, за допомогою численних посольств та консульств, при сприянні владних структур повернуто архіви УНР, невідомі на Україні літературні й мистецькі твори І.Багряного, В.Барки, В.Авраменка, Г.Мазуренко, Г.Синиці, Ю.Кульчицького, І.Нижник-Винників, Л.Морозової, С.Сірополька, О.Ромаса, Б.Лепкого, М.Паращука, І.Лошака, О.Олеся, численні зразки сакрального мистецтва, старовинні меблі, посуд, археологічні та нумізматичні колекції тощо.

Спільно з багатьма установами та організаціями Національна комісія провела велику кількість науково-практичних конференцій, семінарів, "круглих столів", влаштувала низку виставок та музейних експозицій, брала участь у заснуванні нових меморіальних музеїв. Започаткувала Державну програму "Повернуті імена", серії видань про згадану проблему.

Співпраця держав у галузі повернення та реституції культур-

них цінностей набуває все більшого значення у міжнародному житті, що викликано необхідністю збереження культурного простору, усвідомленням руйнівної дії наслідків алієнації цього простору для кожної національної культури. Заклики до збереження колективної пам'яті, втілені в історико-культурних надбаннях, стають вагомими на користь сучасної цивілізації.

В аспекті реституції наша країна готова до партнерського співробітництва. Двічі в Україні проводилися важливі міжнародні наради: у 1994 р. у Чернігові – "Проблеми повернення національно-культурних пам'яток, що були втрачені або переміщені під час другої світової війни" і в 1996 р. у Києві – "Правові аспекти реституції культурних цінностей: Теорія і практика". З 1995 р. Україна стала членом Міжурядового комітету ЮНЕСКО з сприяння поверненню культурних цінностей країнам їх походження або їх реституції в разі незаконного привласнення.

Активно ведеться діалог Національної комісії з компетентними органами ряду європейських держав, а також США, що займаються проблемами повернення культурних цінностей. Так, відбулися три міжурядові засідання делегацій України і ФРН з питань, що цікавлять обидві сторони. Підписано угоди про співробітництво з аналогічними комісіями Республіки Польща і Угорщини. Відбулася міжурядова зустріч делегацій України і США. Україна виступила з рядом ініціатив, спрямованих на пошук і повернення втрачених під час війни культурних цінностей. Це стосується також тих пам'яток, що були вивезені гітлерівцями з України, а після війни у формі репарацій повернулися до колишнього СРСР і зосереджені тепер в основному в Росії.

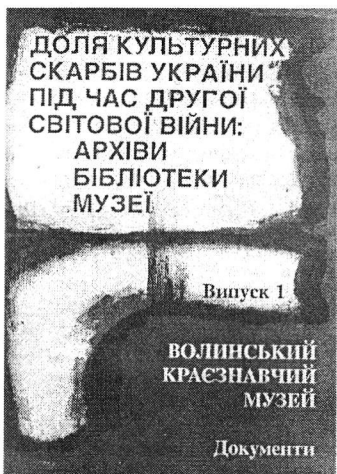
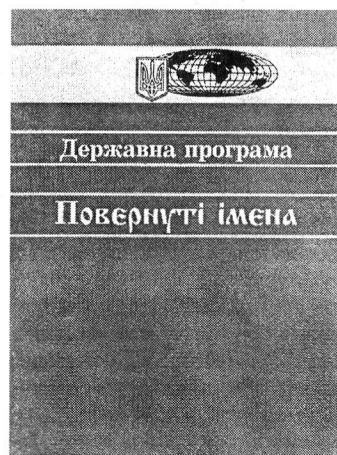
П'ять років Національній комісії – це п'ять років, скерованих на пошук, виявлення і повернення на Батьківщину численних пам'яток культури. Повернуті скарби надійно оберігаються нашою державою, стають предметом аналізу, вивчення, дослідження, і це є нормою сучасного культуротворення.

Ідея збагачення національної історико-культурної спадщини лежить в основі діяльності Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України.

Культурні цінності належать до пріоритетів нашої державності. У Конституції України підкреслено, що держава дбає про повернення своїх пам'яток історії та культури, адже розуміння цієї проблеми має велике значення для забезпечення повноцінного розвитку української культури. Протягом тривалого часу Україна в умовах принизливої залежності не мала змоги забезпечувати зберігання й охорону власних духовних надбань. Багатьом поколінням українців настирливо вбивалася в голову думка про периферійне місце їхньої культури. Отже, маємо величезні втрати культурних цінностей на нашій території – знищених, пограбованих і вивезених за межі історичної праземлі. Вони тепер у багатьох країнах: Росії, Німеччині, Польщі, Угорщині, Румунії, у багатьох інших кутках земної кулі. Вивозилися легально або контрабандою, у результаті грабунків чи інших насильницьких дій. Тож повернення та рести-



На відкритті виставки Людмили Морозової



Національна комісія виробляє чітку стратегію дій у галузі збирання й пропаганди невідомої частини культури України. І численні державні інституції, установи, громадські організації, товариства, спілки об'єдналися сьогодні довкола цієї благородної ідеї – примноження культурної спадщини свого народу.

Олександр ФЕДУРК,
Голова Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України

ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ:

непересічне джерело збагачення національної спадщини

Поняття "Повернуті імена" — наповнене ідеєю єдності, цілісності національної спадщини українського народу, стверджує її значимість у контексті світової культури.

Простежити найхарактерніші риси тієї чи іншої історичної доби можливо тільки дослідивши долю її творців, бо саме вони, ті, хто не стояв обч'я, котрим котилося колесо історії, були активними учасниками життя, відображаючи у своїй творчості, як і належить митцям, тогочасну дійсність.

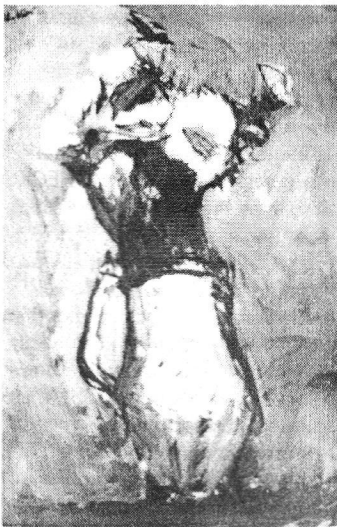
Впродовж багатьох десятиліть замовчувались імена багатьох майстрів пензля і слова, діячів науки, що з різних причин опинилися за межами України, ставилася під сумнів значимість їх творчого доробку на терені української культури, науки.

Живучи не з доброї волі в еміграції, вони не зреклися свого українства, у вигнанні вони жили і творили задля України. Настав час по зернині зібрати все найцінніше, розкидане по світах, що є правомірною складовою національної спадщини.

Тож Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей, Міністерство культури і мистецтв, НАН України, Товариство "Україна", Міністерство закордонних справ, Український фонд культури, Міжнародний фонд "Відродження", Фонд сприяння розвитку мистецтв України, інші громадські та державні інституції розробили Державну програму "По-

вернуті імена". Передусім програмою передбачається розробити і здійснити у державі систему наукових, практично-організаційних, пошукових, просвітніх заходів, спрямованих на увічнення пам'яті славетних земляків, вивчення та повернення державі спадщини видатних діячів культури й науки.

Програма здійснюється поетапно, в залежності від пошукової роботи доповнюється, конкретизується. Іван Багряний, Василь Авраменко, Галя Мазуренко, Улас Самчук, Юрій Шумовський — без повернення цих та багатьох інших імен в наше культурно-мистецьке життя, неможливе духовне відродження України.



Передано в Україну.
В.Хмелюк. *Квіти*

При сприянні американського видавця і мецената українського походження Мар'яна Коця повернуто Україні творчу спадщину найвизначнішого письменника та мислителя ХХ ст. Василя Барки. Серед переданих документів привертають увагу автобіографічні матеріали, зібрані автором в окрему папку під назвою "Труди і дні поета", які дають змогу ознайомитись з його складним життєвим шляхом та творчим доробком: тут також є фотознімки письменника у різні роки життя, листування. Маємо надію, що за люб'язної згоди митця всі його твори поступово повернуться на Батьківщину, стануть відомі широкому українському загалу.

Ім'я Василя Авраменка тісно пов'язане з українською хореографічною культурою, пропаганді якої Майстер віддав своє жит-



Передано в Україну. Л.Морозова. *Село Сибарово коло Вінниці*

тя. Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей, Міністерством культури, органами державної влади Черкаської області здійснено перепоховання праху В.Авраменка в його рідному селі Стеблеві Корсунь-Шевченківського району, встановлено погруддя на його могилі, на батьківщині митця започатковано всеукраїнський фестиваль народної хореографії ім. В.Авраменка "Українські національні танки, музика, стрій". Великий святковий вечір в Національній опері з нагоди 100-річчя від дня народження видатного хореографа і режисера, науково-практична конференція "Василь Авраменко та світова хореографічна культура" переконливо засвідчили, що в українську хореографічну культуру повернуто ім'я Василя Авраменка, яким ми щиро пишаємося.

Знайомство з іменами відомих у світі і не знааних в Україні талановитих митців, синів і дочок чекає батьківщина, аби їх неперепутна спадщина утверджувала в світі авторитет нашої культури.

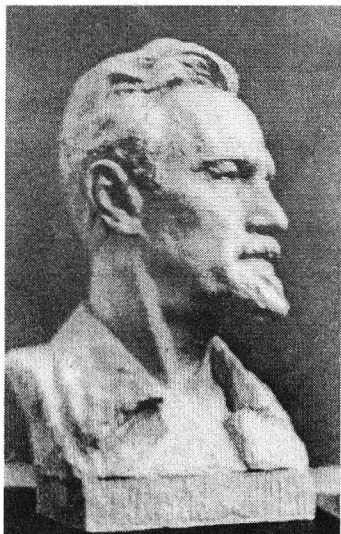
Одне з таких імен, котре нині повертається в культурно-мистецьке життя — ім'я Юхима Михайліва. Український художник, мистецтвознавець, поет, пам'яткоохоронець, громадський діяч, педагог — він один з тих, хто не вберігся від репресій. Загинув у 1935 році на півночі Росії. Мистецька спадщина, врятована його дружиною, опинилася у США. Невелика кількість робіт митця зберігається в Україні.

У грудні 1995 року, з ініціативи Національної комісії з питань повернення в Україну куль-

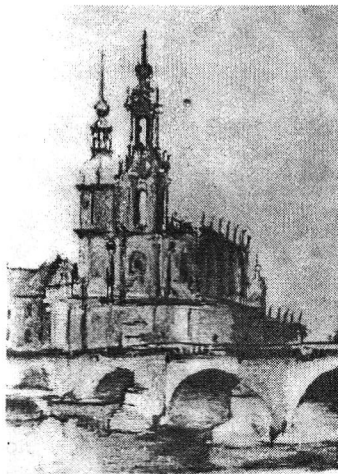
турних цінностей, при підтримці місцевих властей, відбулися Дні пам'яті Юхима Михайліва на Херсонщині. У рамках свят в Херсонському художньому музеї ім. О.Шовкуненка пройшли наукові читання: "Юхим Михайлів — художник, мистецтвознавець, громадський діяч", презентація альбому "Юхим Михайлів", виданого у США та книги "Репресоване краєзнавство". У Цюрупинську відбувся святковий вечір пам'яті: "Я все віддаю на вівтар України". Участь у "Днях пам'яті..." взяли вчені, діячі мистецтва та культури з Києва, Львова, Полтави, Херсона, Цюрупинська. Це лише початок великої роботи, спрямованої на увічнення пам'яті нашого видатного земляка. Попереду — спорудження пам'ятника та заснування музейної кімнати на батьківщині художника, видання матеріалів наукових читань, мистецтвознавчих та пое-



Передано в Україну.
П.Холодний (старший).
Портрет Зінаїди
Чопільської-Фещенко



Передано в Україну.
М.Паращук.
Автопортрет, гіпс



Передано в Україну.
Л.Морозова. Дрезден

тичних творів Юхима Михайліва, встановлення меморіальних дощок у містах, пов'язаних з життям і творчістю митця.

Особлива роль у проведенні науково-пошукової роботи по виявленню і увічненню пам'яті своїх славних земляків належить бібліотекам. Саме бібліотека стала осередком проведення науково-практичних конференцій, вечорів, наукових читань, "круглих столів", покликаних повернути в культурно-мистецьке життя імена наших славетних земляків.

У Національній парламентській та Центральній міській бібліотеці ім. Лесі Українки відбулася презентація книг: "Юрій Кульчицький", "Ірина Твердохліб",

бліцисту, графіку, краєзнавцю, до недавнього часу майже незнаному в Україні. З Полтавською ОУНБ ім. І.П. Котляревського проведено Дні: "Микола Бутович — людина і митець". У рамках Днів у приміщенні Полтавської ОУНБ відбулося урочисте відкриття свята, презентація книги М. Бутовича "Епіграми Бутумбаса", організовано виставку архівних матеріалів та мистецької спадщини М. Бутовича, книг серії "Повернуті імена".

За активної підтримки Черкаського обласного управління культури, ОУНБ, було організоване вшанування пам'яті відомого українського книгознавця та публіциста Левка Биковського: на місці хати, де пройшли його дитинство та юність, встановлено пам'ятну брилу. Ім'ям Левка Биковського названо вулицю у рідному селі: передбачається проведення наукових читань у бібліотеках області і видання збірки книгознавчих праць та спогадів.

У Державній історичній бібліотеці пройшла літературно-мистецька зустріч "Дивосвіт Аки Перейми", у рамках якої було розгорнуто виставку книг серії "Повернуті імена", архівні матеріали та мистецькі твори І.Твердохліб, Аки Перейми, Ю.Михайліва, М.Бутовича, М.Радиша, Л.Морозової та інших. Також представлено книгу О.Федорука "Дивосвіт Аки Перейми" про самотню українську художницю із США.

Проект "Богдан Лепкий: повернення в Україну" продовжує реалізацію Державної програми, збагачує культурну спадщину України творчим доробком славетного земляка. Богдан Лепкий — відомий український письменник, літературознавець, перекладач, художник, чия ім'я і величезна творча спадщина у рік його 125-ліття повертається в Україну. Національна комісія, Державний музей літератури України, Національна парламентська бібліотека, музеї і бібліотеки країни проводять книжково-ілюстративні читання, ювілейні літературно-музичні вечори. Відомий у США лікар і громадський діяч, збирач творчості Лепкого д-р Роман Смик нещодавно передав до Національної комісії книги Лепкого, більшість яких становлять меморіальну цінність. 19 жовтня цього року в Бережанах за підтримки п.Смика відкрито пам'ятник Лепкому. У жовтні в Державному музеї літератури України було розгорнено виставку "З глибин душі", у її експозиції

використані документи, рукописи, автографи, книги, художні роботи Богдана Лепкого. У експозиції використані матеріали (документи, рукописи, автографи, книги, художні роботи Лепкого) з колекцій Державного музею літератури України, Центрального державного історичного архіву України у м.Львові, Державного архіву Львівської області, Бережанського музею Богдана Лепкого. В Інституті літератури ім. Тараса Шевченка НАН України відбулася літературна конференція. Також у Національній парламентській бібліотеці проведено вечір до 125-річчя Лепкого "Ступаю в світ з бажанням волі".

Наш обов'язок — віддати належну шану усім тим митцям, хто склав своє життя на вітар Ук-



Передано в Україну.
Л.Крамаренко. Автопортрет.
Фрагмент

раїни. Видання Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей серії книг "Повернуті імена" — це своєрідна пам'ятка нашим співвітчизникам, що шукали кращої долі у вільному світі. Без оприлюднення їх творчого доробку, без популяризації їхньої творчості ми збіднимо себе, свою культуру. Наша земля щедра на таланти, їх справді рясно родило в усі часи. Нам є чим пишатись. Тож будемо вдячними спадкоємцями тих духовних скарбів.

**Валентина
ВРУБЛЕВСЬКА,
заступник голови
Національної комісії
з питань повернення
в Україну
культурних цінностей
при Кабінеті Міністрів
України**

ЗВЕРНЕННЯ

до громадськості
України

та українців діаспори

30 січня 1998 року виповниться 100 років від дня народження одного з найвизначніших дослідників історії української діаспори ХХ століття Симона Наріжного, уродженця Полтавщини, який з 1923 р. жив у Празі. Від 1930 до 1948 р. він працював у пражському Музеї Визвольної Боротьби України — найвизначнішому музеї діаспори. Переважна більшість його матеріалів нині знаходиться в Україні. З 1950 р. жив у Австралії, де й помер у 1983 році.

Його монографія "Українська еміграція" (Прага, 1942) сьогодні є неперевершеним джерелом для пізнання української громади міжвоєнного періоду, головним чином, у Чехо-Словаччині.

Нещодавно в одному з архівів Києва знайдено рукопис другого тому цієї праці. У ньому детально описані українські наукові інститути й товариства, музеї, архіви, бібліотеки, досягнення української діаспори в галузі літератури, мистецтва, техніки, торгівлі, українські церкви, видавництва, преса; життя української еміграції в кожній країні світу із зазначенням найменшої громадської чи релігійної організації.

У Києві створюється організаційний комітет для святкування 100-річчя від дня народження Симона Наріжного. З нагоди ювілею планується провести наукову конференцію і видати його "Українську еміграцію". Звертаємося до Вас з проханням допомогти порадами, спогадами, за змогою коштами. Музей Визвольної Боротьби України було створено виключно на кошти української громади.

Свої пожертви просимо надсилати на рахунок Національної комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України (Голова Комісії О.Федорук):

**Розрахунковий рахунок:
070176**

**в ОПЕРУ НБУ м. Києва,
МФО 300001**



"Йоанна Нижник-Винників", "Софія Левицька" та виставка емалей Ірини Твердохліб.

Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. Миколи Островського провела міжнародну науково-практичну конференцію "Духовні витоки Поділля: творці історії краю", присвячену видатним сином Поділля — Юхимом Сичинському — історик, етнографу та його синові Володимирі Сичинському — мистецтвознавцю, пу-

Збірки Оссолінеума реституції не улягають

За згодою автора подаємо скорочений варіант статті Лариси Крушельницької, яка була опублікована в часописі "Універсум" № 3-4 (40-41), 1997 р. Скорочення стосуються питань, які висвітлює в цьому випуску "Галицької брами" Галина Сварник.

Кожна архівна, музейна чи бібліотечна збірка мусить мати певні юридичні акти, які засвідчують її походження і право. Правові аспекти, зрозуміло, мають також збірки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, в тому числі й залишені тут рештки колекцій довоєнних бібліотек Львова. Відомо, що за міжнародними нормами збірки, які перебували на певних теренах до війни, бездискусійно визнаються власністю держави, до якої належить ця територія.

Конкретно — стосовно колекції Оссолінеума і, взагалі, цілої бібліотеки. Колекція графа Оссолінського згідно з його заповітом навечно була подарована Львову. Від початку її юридичного оформлення як Бібліотеки крайової (1827 р.) вона асигнувалася головню з Галицького сейму (ці дані є у протоколах засідань сейму). Усі колекції куплені, подаровані чи придбані, формувалися на місці. На час організації в 1940 р. Бібліотеки АН УРСР, яка носить сьогодні ім'я В. Стефаника, до її фондів, крім 430 тис. одиниць збереження з Бібліотеки Оссолінських, увійшло понад мільйон книг, рукописів, стародруків, нот тощо з інших бібліотек Львова, насамперед — близько 500 тис. зі збірок Наукового товариства ім. Шевченка і Народного дому, та нова, вже радянська, література. Бібліотека ім. В. Стефаника займає сьогодні сім приміщень у різних частинах м. Львова, і лише її головний адміністративний корпус розташований в колишньому Оссолінеумі. Фонд бібліотеки становить сьогодні близько 7 млн. одиниць збереження.

Вивезення книжкових, рукописних і мистецьких колекцій до Польщі відбувалися (всупереч правовим нормам) шість разів.

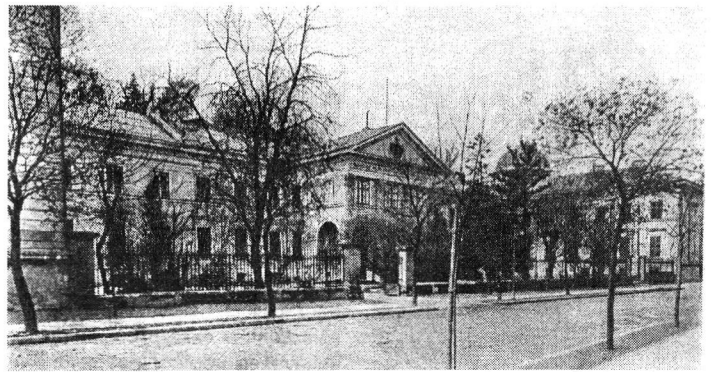
Перша акція відбулася 18 березня 1944 р. Тоді вивезено до Кракова 35 скринь найціннішої літератури з бібліотеки Оссолінеуму (1255 рукописів, 2226 грамот, 1167 стародруків), а також колекції з інших бібліотек (Чарторийських, Павліковських та ін.). Туди ж були вкладені найбагатші нумізматичні колекції з музеїв Львова.

Другий транспорт до Кракова відправлено 1 квітня 1944 р. В опломбованому вагоні були: 969 рукописів, 381 грамота, 849 стародруків, 2371 рисунок з бібліотеки Оссолінських, а також стародруки та художні твори з інших бібліотек Львова.

З листів колишнього керівника бібліотеки Оссолінських М. Гембаровича знаємо, що тоді зібрано також понад 40 скринь вже радянських книжок з галузей техніки, рільництва, економіки, статистики і військової справи.

Третій транспорт був вивезений під кінець окупації німецькими

військовими підрозділами. Він найбільше відомий, бо використовувався як приклад загартницької політики третього рейху. Награбовані колекції потрапили під бомбардування і залишилися в колишньому маєтку графіні Пфайль в Альденбургу (тепер Аделіні). Їх частково нищили вже радянські окупаційні війська і невідомо, що з них вивезли в "Особый архив" під Москвою, а що залишилося у Польщі.



Наукова бібліотека ім. В. Стефаника (колишній Оссолінеум)

Колекція зі збірки з Аделіні, яка збереглася, потрапила до Національної бібліотеки у Варшаві й частково — до бібліотеки Вроцлавського університету. Саме з колекції, яку знайдено в Аделіні, де дуже багато українських матеріалів бібліотеки НТШ, Лех Валенса передав у свій час Леонідові Кравчуку кілька папок "Просвіти".

Четвертий транспорт літератури з академічної бібліотеки відбув уже в повоєнні роки за розпорядженням Сталіна (липень 1946 р.). Усі юридичні трансакції здійснювалися через Москву. Українці, які намагалися гальмувати перебіг збору літератури, тоді взагалі не мали голосу. Серед тих, хто працював над відбором матеріалів для передачі (при тому вдень і вночі) були, в основному, колишні польські працівники Оссолінеума (Гелбултовський, Ольшевич, Роголя та ін.). З опублікованих листів М. Гембаровича знаємо, що, крім полоніки, їм вдалося переправити до Польщі й численну літературу з різних українських видавництв. Усього тоді було вивезено близько 150 тисяч одиниць збереження (108 тис. друків, 7068 рукописів, 34464 стародруки).

Невдовзі відбулося п'яте вивезення літератури (грудень 1946 р.), коли передано 67381 одиниць зберігання, документів і рукописів. Крім них було відправлено до Польщі 208 експонатів з Картинної галереї, 197 — з Історичного музею, 65 експонатів з Художньо-промислового музею (сьогодні Етнографічний музей при Інституті народознавства НАН України) і 272 художні твори з київських музеїв. Передавалися, як відомо, Панорама Рацлавицька, різні пам'ятники і т.д. Усі експонати важили понад 124 тонни, для їх перевезення використано 13 вагонів і платформ, і здійснено це за кошти української сторони.

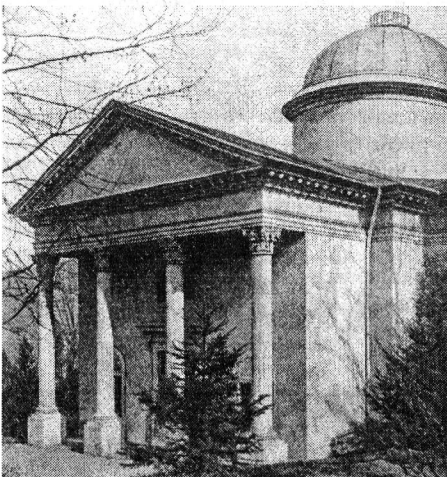
І, врешті, шоста передача з Бібліотеки ім. В. Стефаника, вже за розпорядженням Горбачова, мала місце у 1987 р. Перших 50 книг передано особисто Ярузельському і 2400 перевезено до Вроцлава.

Ще можна згадати вивезення польської літератури, але вже в протилежний бік. Так, за розпорядженням віце-президента колишньої АН СРСР академіка Волгіна 10 тис. одиниць польської художньої та історичної літератури передано в Москву. Передачу підготовляв сам М. Гембарович.

У бібліотеці ім. В. Стефаника зі збірки Оссолінеума залишилися рештки матеріалів, які стосуються історії і культури України, та частково європейська періодика. І тут необхідно згадати про нищення, які чинило більшовицьке керівництво в бібліотеці, спалюючи дублікати книжок, газет, документів, а то й оригінали, причому передусім з українських колекцій. Оскільки західна преса 20-30 років у бібліотеки Радянської України не надходила, то наявні у нас залишки довоєнних збірок періодики є, по суті, єдині у державі.



Інтер'єр відділу рукописів



Фондосховище ЛНБ ім. В. Стефаника. Фасад з вул. Коперніка



Національний музей у Львові підтримує активну співпрацю з Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей від самих початків її створення.

Співробітники музею беруть участь у заходах, які проводить комісія: виступи на наукових конференціях, семінарах, міжнародних переговорах з проблем повернення Україні мистецьких пам'яток, втрачених за різних обставин музеями нашої країни. Директор музею В.Откович працював у міжурядовій українсько-польській комісії, яка проаналізувала сучасний стан відносин між нашими державами у галузі збереження і використання пам'яток історії та культури обох народів у музеях, архівах і бібліотеках України і Польщі. Науковий працівник музею Олена Проців виступила на конференції, організованій комісією у Полтаві, до 100-річчя від дня народження Миколи Бутовича.

За останні роки, за сприяння комісії, музейні збірки та бібліотека поповнилися цінними творами мистецтва, графіки, декоративно-ужиткового мистецтва, книжками та архівними матеріалами. До музею було передано частину мистецької спадщини (малювання, графіка, гобелени, кераміка) українських митців, які жили у Франції, — Йоанні Нижник-Винників та Юрія Куль-

ЗНАХОДИТЬСЯ У ЛЬВОВІ

чицького. Бібліотека музею отримала особистий архів і бібліотеку видатного митця, поета, перекладача, мистецтвознавця і громадського діяча Святослава Гординського. У 1996 році за кошти комісії видано каталог втрачених експонатів Національного музею у Львові (автори-упорядники В.Арофікін, Д.Посацька). Це каталог, який розкриває трагедію 1952 року, яка відбувалася у Національному музеї, коли більшовицькі герострати знищили у музеї твори малювання, скульптури, графіки, рукописи, книжки.

Сподіваємося, що й надалі співпраця Національної комісії і Національного музею буде корисною у такій важливій справі, як повернення нашому народові духовної спадщини.

Василь ОТКОВИЧ,
директор Національного музею
у Львові, кандидат
мистецтвознавства



Передано в Україну. Ляльки з колекції
Йоанні Нижник-Винників



Передано в Україну. Ю.Кульчицький. Ілюстрація до книги М.Гоголя "Тарас Бульба"

Якщо говорити про українські бібліотечні колекції в Польщі, то це, насамперед, найцінніші збірки церковних рукописів і стародруків Перемиської Капітули, епістолярна спадщина митрополита Іларіона (Огієнка), архів Юрія Липи, документи Українського центрального комітету.

Великий галицький архів зберігається в Кракові на Вавелі. Це, зокрема, господарські акти різних замків чи магнатських дворів, там же — дуже важливі матеріали вченого-краєзнавця другої половини XIX ст. Антонія Шнайдера, досі не опрацьовані й занедбані, дослідження якого стосувалися насамперед Галичини. Наприклад, у тій частині його записок, яка залишилася в ЛНБ ім. В.Стефаника НАН України, містяться справді важливі археологічні й краєзнавчі джерела.

Це лише коротка інформація про цінності, які зберігаються в бібліотеках і архівах Польщі. Якщо додати музейні експонати і збірки фондів (ікони, твори народного мистецтва, археологічні матеріали і т.д.), пам'ятки, які для України мали б бути святыми (маю на увазі могилу короля Данила в Холмі та його корону), то це величезний пласт української культури, якого нас позбавлено.

Питання повернення в Україну культурних цінностей, якими зараз поповнюються чужі музеї, архіви, бібліотеки та приватні колекції,

— одне з найболючіших. Вимога повернути наші скарби з Росії, куди понад 300 років вивозилось усе найкраще (й люди — також), ставилася кожного разу, коли українці хоч трохи набирали сили, але ця вимога майже ніколи не реалізувалася.

Сьогодні питання реституції культурних цінностей, зокрема тих, які були пограбовані й вивезені з різних країн під час другої світової війни, розглядаються на найвищих світових форумах. Але там також ще мало говориться про Україну. Саме тому Національна комісія з питань повернення культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України спільно з Міністерством культури і мистецтва, Національною комісією у справах ЮНЕСКО та іншими державними і науковими установами України організували 13-14 грудня 1996 року Міжнародний науково-практичний симпозіум "Правові аспекти реституції культурних цінностей". Серед його учасників були представники Бельгії, Білорусі, Італії, Литви, Польщі, Росії, Словаччини, США, Угорщини, ФРН, Франції і, звичайно, численна делегація України. Зі Львова була лише автор цього повідомлення.

Лариса КРУШЕЛЬНИЦЬКА,
директор ЛНБ ім. В.Стефаника НАНУ,
д.і.н., професор

Україна і Росія: спроба діалогу

Чимало культурних цінностей опинилося на території Росії як військові трофеї. Насамперед, це наші національні реліквії — козацькі клейноди, зброя та особисті речі гетьманів та полковників, оздоба Запорозької Січової церкви, реквізовані російським військом під час її зруйнування в 1709 та 1775 році. Згідно з імператорськими указами, у дореволюційні часи до музеїв Москви та Петербурга передавалися практично всі найцінніші археологічні знахідки з території України. До центральних сховищ звозилися унікальні рукописи, стародруки, архівні документи.

Під час першої світової війни велику кількість українських музеїв, архівів та бібліотек, окремих пам'яток було евакуйовано на територію Росії і частково там і залишено. Водночас російська армія під час воєнних дій в Галичині й Буковині здійснювала реквізиції місцевих музейних та архівних збірок. Зокрема, до Ермітажу було повністю вивезено краєзнавчий музей м.Тернополя, окремі зібрання Львова, Перемишля та інших міст.

За радянських часів (аж до 1991 р.), уся переч українському законодавству, російські археологічні, етнографічні та інші наукові експедиції продовжували несанкціоноване вивезення знайдених пам'яток історії та культури з України. На сьогодні в російських сховищах нараховується понад 750 українських археологічних колекцій.

Значну кількість безцінних витворів було варварськи вилучено з наших музеїв та церков під час кампаній 20-30-х рр. з продажу культурних цінностей за кордон. Чимало з них продано не було, а перебалося з фондів Державного сховища до російських музеїв. Серед них — діамантова булава Рум'янцев-Задунайського, вилучена на початку 30-х років з Києво-Печерської лаври (нині — в "Алмазному фонді" московського Кремля), золота митра митрополита Гедеона князя Святополка-Мирського, срібники князя Володимира та багато інших коштовностей.

Велика кількість наших скарбів не повернулася з виставок, що проводились ще царською Росією, а згодом — СРСР у Москві й Ленінграді. Таким чином осіли у сусідів гармати Київського магістрату, безцінні реліквії знищеного в 30-х київського Михайлівського Золотоверхого собору, зокрема, всесвітньо відому мозаїку "Дмитрій Солунський". На всі звернення української сторони щодо повернення цінностей не надійшло жодної відповіді.

Особливо постраждали українські культурні цінності під час другої світової війни, при чому тут і в Україні, і в Росії є спільні проблеми щодо третіх країн (Німеччина, Польща, Угорщина, Румунія та ін.). У Росії ж залишилася значна частина цінностей, які евакуйовалися до східних районів СРСР. Є підстави стверджувати, що у російських музеях залишилася лівова частка культурних пам'яток з числа переданих до СРСР з американської зони окупації.

Отже, Україна вийшла з виваженою позицією прийняття міждержавних документів щодо повернення культурних цінностей під час зустрічі керівників країн — членів СНД у Мінську, коли було підписано Угоду про повернення культурних та історичних цінностей державам їхнього походження (14 лютого 1992). Однак незабаром в Росії розгорнулася масова кампанія протидії мінському процесу, і 20 травня 1992 р. рішенням Державної Думи Росії Мінську угоду було денонсовано. Надалі представники Росії не брали участі в жодних засіданнях та нарадах у рамках СНД, де обговорювалося питання повернення культурних цінностей.

Між тим, у 1993 році було підготовлено спільно Протокол про співпрацю між Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України та Державною комісією Російської Федерації з проблем реституції. На думку українських експертів, доцільно відновити офіційні переговори між державами щодо повернення й реституції культурних цінностей. Правовою підставою для цього є ст.5 Угоди між Урядами України і Російської Федерації про співробітництво в галузі культури, науки і освіти від 26 липня 1995 року.

У грудні минулого року з ініціативи Національної Комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України відбувся міжнародний науково-практичний симпозиум, присвячений проблемам реституції культурних цінностей, де вперше за останні чотири роки взяли участь російські науковці. І там українські й російські експерти попередньо домовилися про проведення "круглого столу", який відбувся 15 березня цього року в Києві, у Національній бібліотеці України ім. В.І.Вернадського.

Мовилося і про нерозуміння, небажання йти на співпрацю, і про деякі успіхи. Зокрема, директор Інституту української археології та джерелознавства П.Сохань зазначив: "У нас склалися стосунки з центральним архівом Російської Федерації, і ми спільно видали "Описи Харківського намісництва", підготували до друку з Центральним державним військово-історичним архівом Росії "Описи Київського намісництва". Ми не претендуємо на те, щоб усі документи було повернуто, але необхідно шукати такі форми співпраці, які сприяли б збереженню і кристалізації національної історичної пам'яті".

Начальник відділу реституції Міністерства культури РФ В.Кулішов передав Національній комісії деякі документи, що стосуються втрат українських музеїв і запевнив, що таких документів Росія може передати нам тисячі. У сьомому пункті закону Про культурну спадщину РФ, який усе ніяк не набуде чинності, говориться: **усі культурні цінності, що законно належать колишнім радянським республікам, буде повер-**

нуто. Наголосив В.Кулішов і на важливості правової культури спілкування: "Емоції слід залишати поза переговорами, у переговорному ж процесі — "хай живе документ!". Насамкінець він завірів: "Кожен з вас, якщо виявить бажання працювати в архівах Росії і звернеться до нашого відділу Міністерства культури, буде мати такий дозвіл."

Науковий співробітник Інституту держави і права ім. М.С. Грушевського НАНУ В.Акуленко висловив серйозне занепокоєння: "Замість того, щоб показати світу, як треба співробітничати, за 6 років незалежності не було жодного випадку, хай символічного, повернення українських культурних цінностей з Росії. Ось німці, проти яких ми в роки другої світової війни спільно воювали, проливаючи кров, спромоглися, чи то в порядку обміну, чи як дружній жест, дещо повернути в Україну".

Старший науковий співробітник Інституту історії НАНУ С.Кот повідомив: "Україна має позитивний досвід вирішення подібних питань вже в сучасний період. У грудні 1991 р., коли припинив існування СРСР, в Україні перебувало чимало колекцій союзного значення на тимчасовому збереженні. Занепокоєні музеї Росії звернулися з проханням негайно передати колекції, і протягом року з українського боку власними зусиллями все було виконано".

"Ще у 1992 році я мав зустріч з міністром культури Росії, — поділився директор Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАНУ, академік М.Жулинський, — і виступив з ініціативою створити щось на зразок музею українського мистецтва у Москві з метою легалізації українських культурних цінностей у російських записниках і сховищах, а як перший крок запропонував організувати виставки у Москві та Санкт-Петербурзі. Спочатку необхідно відкрити цінності, але саме у цьому знятті таємничості над ними і ховається гостра проблема". Відомо, що РФ не пішла на таку чесність.

Підбила підсумки і подякувала всім за конструктивну розмову В.Врублевська.

Нещодавно в Києві відбулося засідання Ради СНД з питань культурного співробітництва. Україна виступила з пропозицією присвятити одне з засідань Ради проблемам, пов'язаним з охороною історико-культурної спадщини. Цю пропозицію першою підтримала РФ. Українські представники також запропонували провести в рамках країн СНД "круглий стіл" з проблеми правового забезпечення вирішення проблеми повернення культурних цінностей.

Першим кроком на шляху до співпраці стало питання повернення в Україну клейнодів українського козацтва, мозаїк та фресок Михайлівського Золотоверхого собору, вивезених на виставку до Москви 1938 року, а також підготовка відповідних каталогів.

Мирослава МАКАРЕВИЧ,
співробітник редакції журналу
"Політика і час"

Реституція культурних цінностей і національні інтереси України

Охорона культурних цінностей на міжнародному рівні здійснюється на підставі загальновищаних принципів сучасного міжнародного права, таких як незастосування сили або погрози силою, рівність і повага суверенітету, невтручання у внутрішні справи, мирне врегулювання спорів, повага до прав людини, співробітництво між державами, сумлінне виконання міжнародних зобов'язань. Розширення міжнародних відносин, зростання їх ролі в суспільстві, а також поява нових життєво важливих проблем, що турбують людство, ведуть до збільшення кількості основних принципів міжнародного права. Поряд із згаданими принципами загального міжнародного права після другої світової війни виник і розвивається принцип охорони культурної спадщини людства.

Зміст міжнародної охорони культурних цінностей, до створення якої, як член ООН і ЮНЕСКО, причетна Україна, можна визначити як сукупність міжнародно-правових норм, що передбачають співробітництво держав у галузі захисту, відновлення і використання культурної спадщини як у мирний час, так і у випадку збройного конфлікту, а також регулювання відносин щодо вивезення, ввезення і передачі права власності не культурні цінності.

У цій сфері міжнародного права особливе місце посідає інститут повернення (реституції) культурних цінностей країнам їх походження. Міграція культурних цінностей, їх обмін є об'єктивним процесом у світі. У міжнародно-правовому реституційному процесі мова піде про повернення втрачених і незаконно вивезених культурних цінностей (під час колоніалізму, воєн, контрабандним шляхом) країнам їх походження — законним власникам.

Як проголошує Декларація Всесвітньої конференції щодо політики в галузі культури (Мехіко, 26 липня — 6 серпня 1982 р.), "захистити і зберегти свою культурну спадщину — право і обов'язок кожного народу, оскільки обличчя суспільства відображається в цінностях, які є джерелом творення... Повернення країнам походження цінностей, які були незаконно вивезені за кордон є основним принципом взаємозв'язків між народами".

З цих питань міжнародними організаціями прийнято ряд важливих актів: 18 резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, 3 Конвенції ЮНЕСКО "Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту" від 14 травня 1954 р., "Про заходи, спрямовані на заборону і попередження незаконного вивезення і передачі права власності на культурні цінності" від 14 листопада 1970 р. та "Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини" від 21 листопада 1972 р., а також Конвенцію ЮНІДРУА "Про єдине міжна-

родне право, що застосовується до викрадених або нелегально експортованих предметів культури" від 24 травня 1995 р.

Незважаючи на це, процес повернення культурних цінностей країнам їх походження — законним власникам відбувається дуже повільно. Загальна концепція реституції культурних цінностей, що склалася під егідою ООН і ЮНЕСКО, переносить акцент на двосторонні переговори зацікавлених держав і застосовується в основному як дипломатичний процес, який не передбачає відповідного міжнародного забезпечення, санкцій, діє на підставі переконання, політичної волі. У цьому контексті не втратила актуальності ініціатива України, яка була порушена у листопаді 1993 р. Президентом України Л.Кравчуком у заяві до української та світової громадськості "Про повернення національно-культурних скарбів" провести у Києві міжнародну конференцію, присвячену проблемі повернення культурних цінностей, що були втрачені або незаконно переміщені під час другої світової війни.

Україна поступово входить у міжнародний культурний процес. Вона є членом усіх конвенцій ЮНЕСКО, за роки незалежності приєдналася до Європейської культурної конвенції 1954 р., прийнята до Міжурядового комітету ЮНЕСКО із сприяння поверненню культурних цінностей країнам їхнього походження або їх реституції у разі незаконного привласнення, уклала двосторонні угоди з Угорщиною і Польщею про співробітництво у справі повернення культурних цінностей, що були переміщені у роки другої світової війни та в наступні роки на територію іншої країни. Тенденція впровадження міжнародних стандартів простежується в договорах України про культурне співробітництво з Грузією, Казахстаном, Литвою, Туреччиною, Францією та іншими країнами, у яких передбачені правові норми щодо зберігання і повернення культурних цінностей, вивезених нелегально.

Проте виникли колізії, коли проблему реституції стали вирішувати з позиції Угоди про культурне співробітництво, підписаної 15 лютого 1993 р. між урядами України та ФРН. Стаття 16 визначає: "договірні Сторони погоджуються, що втрачені або незаконно вивезені культурні цінності, які перебувають на їхніх територіях, будуть повернуті власнику або його правонаступнику. Переговори з цього питання розпочнуться найближчим часом".

У такій паритетності українська сторона поступилася національними інтересами, оскільки тут розмивається юридичний зміст поняття реституції (*restitutio in integrum*), яке стосується держави, що воєнними діями завдала пошкоджень і пограбувань культурним цінностям на окупованій території, отже, за міжнародним правом, незалежно

від терміну давності, зобов'язана їх повернути або компенсувати аналогічними цінностями країні, яка зазнала нападу.

Українсько-німецький переговорний процес ускладнює також та обставина, що передана 1945 року Сполученими Штатами Америки з своєї зони окупації Німеччини до СРСР значна кількість архівних документів, бібліотечних фондів і музейних експонатів, пограбованих нацистами під час війни на території України, донині перебуває у Російській Федерації. Від розв'язання цього питання реституції багато чого залежить у подальших стосунках між трьома державами.

Суттєві новації у регулюванні відносин може внести закон України "Про ввезення і вивезення культурних цінностей", прийнятий Верховною Радою у першому читанні. Якби його ще назвати "Про вивезення і повернення...", він розвивав би конституційну норму (стаття 54) про повернення українському народу незаконно вивезених пам'яток, визначив би державний механізм і процедуру реституції, а також правовий статус "трофейних" цінностей, які перебувають у спецфондах музеїв України і не введені до наукового й культурного обігу держави. Статті такого характеру запропоновано до другого читання цього законопроекту у парламенті Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України.

Для вдосконалення національного законодавства, гармонізації його з міжнародними стандартами важливим є проведення систематизації міжнародно-правових норм про охорону культурної спадщини. З цією метою в Інституті держави і права ім. В.М.Коричького НАНУ виконано проект "Реалізація норм міжнародного права у законодавстві України про захист культурних цінностей". У результаті цього наукового дослідження підготовлено збірник "Правова охорона культурних цінностей. Міжнародні документи та законодавство України". У ньому систематизовано за предметом регулювання і хронологією міжнародні документи у цій сфері культури — конвенції, пакти, угоди, хартії, декларації та ін. Вміщено акти національного законодавства України щодо охорони і використання пам'яток історії та культури, повернення культурних цінностей, а також інші документи, які становлять історичний і науковий інтерес. Сподіваємося, що ця важлива не тільки для України праця, яка незабаром вийде друком у видавництві "Юрінком", викличе зацікавленість юридичної та культурологічної громадськості.

Віктор АКУЛЕНКО,
доктор юридичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права
ім. В.М.Коричького НАНУ



А.Дюрер. Автопортрет. 1493р., рисунок пером 27,1 x 21,1 см з львівської колекції. Знаходиться в Метрополітен-Музеї в Нью-Йорку

Львівська колекція рисунків Альбрехта Дюрера

Твори мистецтва, як люди, мають свої долі: посередні і видатні, щасливі і трагічні. Одні з них потрапляють в музеї і стають відомими на цілий світ, інші опиняються в приватних збірках і тішають око лише небагатьох. Для творів мистецтва, як і для людей, смертельно небезпечними є пожежа, війна... В ці моменти нищились Парфенон і Реймський собор, за таких умов шедеври пакувалися в ящики, скручувалися в рулони і "зникали" з колекцій, до яких належали. В гіршому випадку вони гинули в хаосі і безладді війни, в кращому розпорошувалися по нових власниках.

В пресі неодноразово піднімалося питання про львівську колекцію рисунків А.Дюрера, що до війни зберігалася в музеї ім.Любомирських і була вивезена з Львова нацистами, а згодом розпродана на західних аукціонах. Ми вирішили уникнути в цій публікації емоцій і дати документально підтверджену "біографію" унікальної збірки.

Початок 19 ст. — Князь Генріх Любомирський (1777-1850) придбав рисунки А.Дюрера для своєї колекції. Їх попередні власники достовірно невідомі, походили рисунки з декількох джерел. Ймовірно, що більшу частину з них 1580 року купив Рудольф II, і кілька століть вони належали німецькій династії Габсбургів.

1817 р. — граф Максиміліан Оссолінський створив Науковий Заклад ім.Оссолінських у Львові і заповів: "всі мої друковані книжки, рукописи, збірки гравюр, карт, медалей, картин, скульптур, словом все, що стосується науки і мистецтва, і після моєї смерті буде знаходитись у моєї власності, заповідаю і признаю на застосування публічної Бібліотеки в столичному місті Галичини Львові". (Ustawy zakładu Ossolinskich. Lwow, 1857. s.4)

1823 р., 25 грудня — М.Оссолінський і Г.Любомирський підписали у Відні угоду, згідно якої після смерті Оссолінського (він не мав спадкоємців) Любомирський і його нащадки ставали кураторами Оссолінеума. Взамін на це Г.Любомирський зобов'язувався приєднати до Бібліотеки свої художні колекції під назвою "Музей ім.Любомирських". В угоді говорилося: "Предмети, один раз внесені до Бібліотеки, мають становити з нею єдине ціле, ніким не можуть бути зрушені з місця, перенесені, відокремлені від неї, а навіки вічні недоторканими повинні в ній залишатись..." (Ustawy zakładu Ossolinskich. Lwow, 1857. s.28)

1834 р. — у рукописному інвентарі збірки рисунків князя Любомирського, зробленому К.В.Келісінським, художником і добрим знавцем старого мистецтва, в групі "рисунків німецької школи" фігурувало 30 робіт А.Дюрера, 6 з них пізніше визнано створеними іншими авторами.

1869 р. — колекція князя Любомирського була перевезена з Пшеворська до Львова, передана в музей ім. Любомирських; рисунки Дюрера вписані в музейну інвентарну книгу під №№ 8296-8322

1927 р. — Львів відідав англійський письменник Х.Рейтлінгер і "відкрив" науковому світові "Невідому колекцію рисунків Дюрера", опублікувавши статтю під такою назвою в лондонському "Бурлінгтонському журналі". (Reitlinger H.S. An unknown collection of Durer drawings. — Burlington Magazin, London, 1927, March, p. 153-155). Цього ж року в Берліні був виданий Ф.Вінклером шостий том унікального видання всіх рисунків Дюрера (розпочатого Ф.Ліппманом в 1883-1905 pp.), куди увійшли львівські роботи. (Zeichnungen von Albrecht Durer in Nachbildungen. Herausgegeben von F.Winkler. Berlin, 1927, VI Band).

1928 р. — З нагоди 400-ліття з дня смерті видатного майстра твори Дюрера були вистав-

лені у Львові, а потім експонувалися на великій виставі в Нюрнберзі. В журналі "Sztuki piekne" з'явилася об'ємна стаття відомого львівського критика В.Козицького присвячена творчості Дюрера з ілюстраціями львівських робіт. (Kozicki Wl. Albrecht Durer. — Sztuki piekne, Krakow, rocznik IV, 1927-28, s. 362-398).

1929 р. — М.Гембарович і Г.Тітц видали у Відні і Львові німецькою і польською мовами альбом-каталог з репродукціями рисунків і їх детальними науковими описами. (Gebagowicz M., Tietze H. Rysunki Albrechta Durera w Muzeum Lubomirskich we Lwowie. Lwow, 1929).

1940 р. — Постановою Ради Народних Комісарів УРСР була створена Львівська філія Бібліотеки АН УРСР, куди увійшли фонди Оссолінеуму разом з художньою збіркою і рисунками Дюрера, а також фонди бібліотек НТШ, Ставропігії, Народного Дому, Баворовського та інші.

1941 р., червень — німецькі війська захопили Львів. "Спеціальний вповноважений для захисту творів мистецтва на окупованих територіях" К.Мюльман, колишній віденський мистецтвознавець, примусив М.Гембаровича видати йому твори Дюрера, залишив розписку, датовану 2 липня 1941 р., і особисто відвіз їх в Берлін. Про це він пізніше засвідчив на Нюрнберзькому процесі (№ПС-1709). Протягом війни колекція зберігалася в Рейхканцелярії Гітлера. Незадовго до капітуляції рисунки в спеціальному сейфі були відправлені до Зальцбурга.

1943 р., 5 січня — підписання США, Великобританією і колишнім СРСР спільної декларації, в одному з пунктів якої говориться: "Викрадачі, або особи, що пізніше придбали крадені предмети мистецтва повинні повернути їх після закінчення війни потерпілій стороні".

1944 р., 24 серпня — В газеті "Вільна Україна" з'явилася замітка К.Пелехаго "Німці — вороги української культури", яка інформувала про культурні втрати Львова і вивезення до Німеччини рисунків Дюрера.

1948 р. — спецслужби США передали рисунки А.Дюрера, знайдені в соляній шахті біля Зальцбурга (Австрія), князю Георгі Любомирському, який обіцяв подарувати їх Вашингтонській Національній галереї.

1954 р. — Г.Любомирський продав 16 рисунків ділеру лондонської антикварної фірми "Colneghi". Решта робіт були придбані Нью-Йоркською галереєю Поля Дрея.

1986 р. — відбулася виставка репродукцій рисунків Дюрера під назвою "Залишилися тільки на фотографіях" у Бібліотеці АН України імені В.Стефаника, підготовлена С.Костюком.

1995 р. — в двох номерах лондонської "Мистецької газети" (квітень, травень) з'явилися публікації-розслідування: Hitler, the prince and the Durers. — the Art Newspaper, 1995, No 47, April; Bailev Martin. The Lubomirski Durers: where are they now? — the Art Newspaper, 1995, No 48, May, які розкривають деталі післявоєнної історії львівської збірки і дають інформацію про теперішнє місцезнаходження всіх 24-х рисунків крім одного:

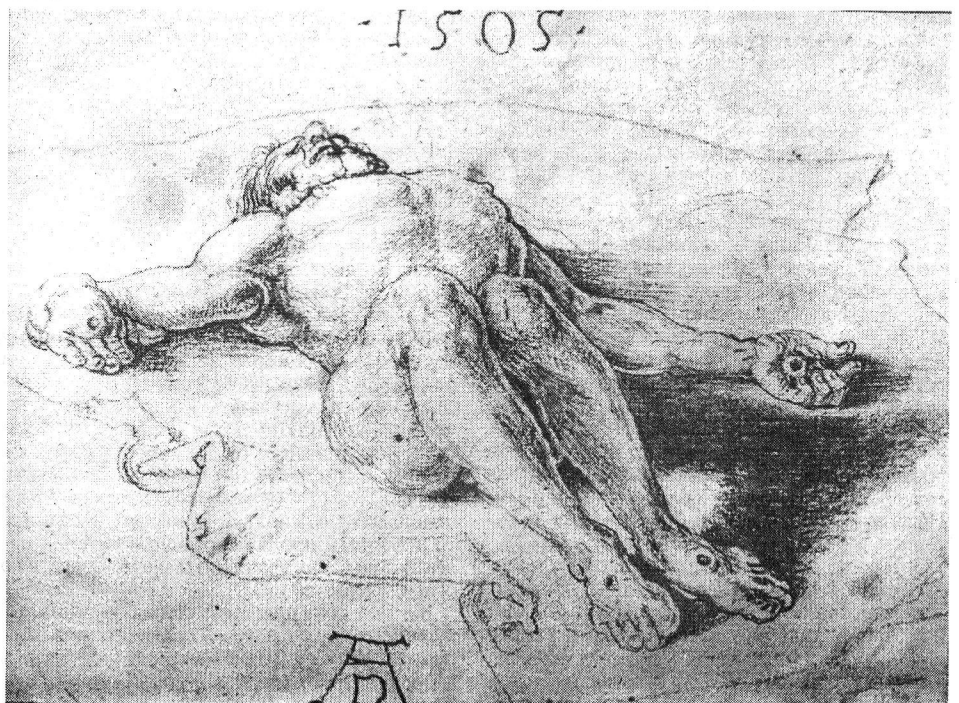
Публічні колекції, що мають львівські твори:

Музей Бойманса ван Бенінгена (Boymans-van Beuningen), Роттердам (2 рисунки); Барберівський (Barber) Інститут, Бірмінгем (1 рис.); Галерея Інституту Куртолда (Courtauld) (1 рис.); Національна галерея Канади (1 рис.); Художній інститут, Чикаго (1 рис.); Художній музей Нельсон-Аткінс, Канзас-Сіті (1 рис.); Метрополітен музей, Нью-Йорк (3 рис.); Художній музей, Клівленд (2 рис.); Музей мистецтв, Бостон (1 рис.); Бібліотека Пірпонта Моргана, Нью-Йорк (1 рис.).

Приватні збірки: В Лондоні (3 рисунки); у Відшірі (1 рис.), в Нюрнберзі (2 рис.), в Монреалі (1 рис.), в Нью-Йорку (2 рис.).

**Степан КОСТЮК, зав. відділу
ЛНБ ім. В.Стефаника НАНУ;**

**Віта СУСАК, зав. відділу
Львівської картинної галереї**



А.Дюрер. Смерть Христа. 1505 р.
Знаходиться в Художньому музеї у Клівленді.

ЛВІВСЬКІ ЗБІРКИ У ВАРШАВІ

(Архів Наукового товариства ім. Шевченка в Національній Бібліотеці у Варшаві)

Масштаби пограбування нацистами цінностей на окупованих територіях під час війни певною мірою співвідносні з масштабами пограбування комуністичними режимами скарбів культури після закінчення війни, — такий висновок зробила американська дослідниця Патриція Кеннеді Грімстед, яка багато років присвятила вивченню цього питання.

Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, унікальна за своїм складом скарбниці українських книжок, преси, рукописів, картографії, іконографії та музейних збірок, постраждала у 1939 р. однією з перших.

З осені 1939 р. йшла послідовна підготовка до ліквідації Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. На вимогу нової влади 14 січня 1940 р. відбулися загальні збори працівників Товариства, які ухвалили "Наукове товариство ім. Шевченка ліквідувати і передати все майно та допоміжні установи НТШ Академії наук України". Це вимушене рішення про "саморозпуск" мало на меті саяк-так замаскувати фактичну ліквідацію західноукраїнської неофіційної Академії Наук, що тривалий час відігравала вагомий роль у розвитку української науки.

Як згадував В.Дорошенко, призначений директором бібліотеки НТШ у 1937 р., збірки українських установ нищено свідомо саме тому, що вони були українські. Розгромлені були всі редакції — "Діло", "Новий час", "Українські вісті", видавництва "Червона Калина", а також установи — "Українська Бесіда", "Рідна Школа", "Просвіта". Прийшла черга й на наукові бібліотеки: тут перший удар упав на українську національну бібліотеку НТШ. Майже рік, від літа 1940 р. аж до останніх днів побуту більшовиків у Львові, МДБістські функціонери вилучали з рукописного фонду бібліотеки сотні матеріалів, зокрема тих, що стосувалися діячів, віднесених до націоналістичного табору. З бібліотеки НТШ до Оссолінеуму повивозили стародруки, картографічні й бібліотекознавчі книжки, ноты, музикалії. З великої й всебічної українознавчої бібліотеки вона мала перетворитися лише у відділ української мови і літератури.

Під час німецької окупації відновились діяльність НТШ, а з нею й активна праця рукописного відділу бібліотеки. Видання з розформованого спецфонду повернулися на свої місця. Восени 1943 р. з наближенням фронту нацисти почали здійснювати свій план вивезення культурних цінностей з території дистрикту Галичина, зокрема, багатьох документальних матеріалів Львівського історичного архіву та найцінніших рукописів львівських бібліотек. Українські бібліографи — Володимир Дорошенко, Марія Деркач, М.Штеліга та інші, які працювали в рукописному відділі бібліотеки НТШ, — як могли, перешкождали вивезенню німцями цінних книжок. Одним з останніх транспортів у 1944 році зі Львова було вивезено частину документів, зібраних НТШ (1873-1944). По дорозі, деє поблизу Вроцлава, ці транспорти потрапили під бомбардування, й архіви — в розбитих скринях — опинилися у великій мурованій стайні одного з фільварків графині фон Пфайль в Аделіні (тепер Загородно під Золоторією в Польщі).

У 1945 році під час пошукових акцій польських бібліотекарів львівські архіви були знайдені, але: "викинуті з мішків і скринь книжки й рукописи валялися на бетонованій підлозі стайні, лежали на території фільварку, частково в сусідніх будинках, де — як вказували сліди — їх уживали до фізіологічних потреб, чи як матеріал для розпалювання вогню. Наскільки можна було встановити — вміст майже всіх мішків і скринь був переглянутий і, згідно докумен-

тальних свідчень, посортований з невідомою метою. У житловому будинку цього самого фільварку, у двох позбавлених вікон кімнатах партеру, були складені й пов'язані у в'язки книжки, кількістю біля 1 вагона", — таку картину побачили перші фахівці, які дісталися до Нижньої Сілезії. Разом зі збірками Національної Бібліотеки вони були перевезені до Варшави.

Про фізичний стан і склад цих документів свідчить також пізніший рапорт в.о. директора Національної Бібліотеки м-ра Ксаверія Сверковського з 12 січня 1948 р.: "1) ці матеріали, знайдені 1945 р. в Аделіні, були викинуті зі скринь і перемішані з матеріалами, що належать Національній Бібліотеці та Бібліотеці Варшавського Університету; 2) як ми довідалися від сторонніх — ще перед прибуттям посланців нашого Міністерства Освіти, частину матеріалів, що знаходилися у цьому аделінському приміщенні, вивезли військові радянські власті..."

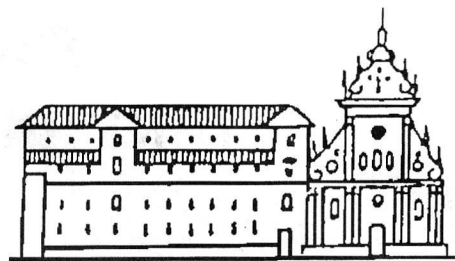
Тут слід зазначити й те, що, очевидно, не всі документи потрапили до Національної Бібліотеки. Як це часто буває в таких випадках, забракло транспорту, щоб забрати усі в'язки, а в Бібліотеці Вроцлавського університету залишилось 150 в'язок книжок, забутих у пивниці і віднайдених уже після відходу вагонів.

Перевезені до Варшави документи були розібрані й згрубішані впорядковані та сформовані на розсуд польських бібліотекарів у архівні фонди. Поряд з більш точно визначеними архівом Українського Легіону (1915-1918) (тобто Легіону Українських Січових Стрільців) та архівом Дмитра Донцова зустрічаємо й дуже приблизну назву — Військовий архів, який, очевидно, включав у себе і пізніше розділені збірки УНР, ЗУНР, УГА, партизансько-повстанчого штабу, воєнних спогадів тощо. Матеріали, знайдені в Аделіні, після впорядкування і сформування в певні фонди, були розміщені в Національній Бібліотеці в 10 скринях. З подальшої долі документів можна дійти висновку, що вищі державні власті так і не вирішили питання про їх повернення. Післявоєнна українська радянська "держжава" теж нічого не зробила для їх повернення. Аж ретельні цих самих фондів, котрі залишилися у Львові, швидко опинилися у відданні МВС, котре перейняло "опіку" над архівами — вони були розпорошені, вивезені до різних міст і установ, засекречені, словом, дуже мало доступні й нівельовані як цілість.

В той же час, за наказом з Москви та Києва, у Львові, починаючи з 1946 і до 1980-х років включно, працювали все нові комісії, які вибирали з фондів архівів, бібліотек і музеїв та передавали "в дар братньому польському народові" цілі вагони рукописів, книжок, історичних експонатів, творів мистецтва.

А українські збірки опинилися на горіщі одного з приміщень Національної Бібліотеки у Варшаві, де пролежали майже 40 років. Аж на початку 80-х років, під час ремонту палацу Красинських якийсь невдаха-злодій виніс пачку книжок і викинув їх потім до смітника в парку. Через знайомого інженера-будівельника, котрий вів нагляд за ремонтом приміщення, документи потрапили до рук українського історика у Варшаві Євгена Місила. Його настирливі запити до бібліотеки про їх походження змусили нарешті польських працівників ще раз взятися до їх впорядкування.

Від 1989 року праці над впорядкуванням документів тривають силами співробітників Історичного архіву у Львові на кошти українських доброчинних фондів, але стають чимраз проблематичнішими. Проект, який полягає в цілковитому впорядкуванні й описанні збірок, що його здійснює українська сторона майже виключно своїм коштом, та мікрофільмування збі-



рок, яке виконує польська сторона. Потім повинен відбуватися обмін мікрофільмами на паритетній основі, тобто Львівський історичний архів мав би одержати повний комплект усіх копій документів.

Що ж до долі самих документів, то, схоже, що крім виконавців проекту та директора видавництва "Український Архів" у Варшаві Євгена Місила, вона нікого по-справжньому не хвилює. Ані відновлене 1989 р. у Львові Наукове Товариство ім. Шевченка, яке хотіло б бути спадкоємцем всіх "славних" традицій свого попередника, ні Національна комісія з повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України, в чій компетенції є це питання, не зробили досі рішучих кроків, щоб змінити щось у долі документальних скарбів.

Тож, чи повернуться до нас, разом з пам'яттю про історію визвольної боротьби, перемог і поразок, про славних синів і дочок українського народу також документи, які по праву належать Україні, залежатиме і від розвитку польсько-українських стосунків взагалі, а також від конкретної співпраці між науковими інституціями Польщі та України.

У Національній Бібліотеці у Варшаві зберігаються документи українських установ, організацій, партій та окремих осіб, що стосуються, в основному, періоду визвольних змагань українського народу та міжвоєнного періоду:

скриня 1-12. Архів Легіону Українських Січових Стрільців (1914-1918)

скр. 13-16. Українське Національно-Демократичне Об'єднання (1922-1938)

скр. 16-17. Українська Парламентарна Репрезентація (1924-1938)

скр. 18. Українське Народне Об'єднання у Львові (1920-1922)

скр. 19. Архів Дмитра Донцова, редактора "Літературно-Наукового Вісника" та "Вісника" у Львові (1907-1939)

скр. 20. Архів Олени Кисілевської, редакторки журналу "Жіноча доля", сенаторки у польському парламенті (1928-1939). Матеріали Володимира Кисілевського. Архів Андрія Жука, редактора кооперативних часописів, діяча Ревізійного Союзу Українських Кооперативів у Львові (1907-1939). Спогади генерала М.Тарнавського. Архів Євгена Архипенка, міністра в уряді УНР, вченого-агронома (1917-1926).

скр. 21. Товариство "Просвіта" у Львові (1892-1939). Редакція журналу "Життя і знання" у Львові (1923-1939). Український громадський комітет порятунку України [від голоду] (1933-1934). Українська освіта і шкільництво в II Речіпосполитій (1922-1938)

скр. 22. Національні справи (перепис населення 1931). Національне об'єднання. Видавнича спілка у Львові (1927-1932). Щоденники, спогади (1914-1922). Окремі часописи (1853-1939)

скр. 23. Архіви Івана та Юрія Липи (1902-1938)

скр. 23-25. Архів уряду УНР (1918-1919)

скр. 26. УГА (1918-1920). Уряд ЗУНР (1918-1919). Табори інтернованих воєвків УНР і УГА на території Польщі та Австрії (1919-1922)

скр. 27. Партизансько-повстанчий штаб армії УНР (1919-1922)

скр. 28. Різне: документи українських партій, організацій, товариств; книжки і брошури (1729-1944)

Галина СВАРНИК, науковий працівник ЛЦДІА у Львові

ОЛЕКСА ГРИШЕНКО І ЙОГО ФУНДАЦІЯ

“Художня культура — це не промисловість. Вона створюється як підсумок цілих століть, як підсумок багатьох щасливих обставин, дорогоцінною працею багатьох поколінь художників, на рахунок вікових збережень широких народних верств. Все можна знову завести, надолужити, поповнити втрачене, тільки з мистецтвом так не буває”, — ці слова Олекса Грищенко написав ще в 1917 р., коли бачив як грабувались і нищились художні твори в революційній Росії.

Таке ставлення до мистецтва, до творчості (“картина для художника — Голгофа”) Грищенко зберіг протягом цілого свого довгого життя. Він пройшов шлях від маленького містечка Кролевець на Чернігівщині, де народився в 1883 р., до мистецької столиці світу — Парижа, де твори художника виставляли престижні галереї і купували прихильні маршани. Його шлях проліг через Київ (університет і студія С.Светославського), він пережив десятилітню московську “епопею”, під час якої не тільки сформував свої мистецькі позиції, виробив власний напрямок “Цветодинамос”, але й залишив слід у художньому житті Москви як провідний художній критик, знавець давньоруської ікони, професор Художніх майстерень. Зрозумівши “перспективи” революції, в 1919 р. Грищенко відправився до Константинополя — мрії свого дитинства, провів там два роки у великій

творчих мистецтв. Осівши у Франції, Грищенко хотів повернути свої роботи. У відділі рукописів Третьяковської галереї в Москві зберігається копія його листа від 29 серпня 1921 р. до В.Степанової, яка “посприяла” вирішенню цієї справи. З боєм художник пише: “У відділі образотворчих мистецтв картини художника Грищенко різали і продавали на полотно. Зовсім не вміщується в мою голову це страшне аутодафе... Уявляєте Ви, що було в майстерні. Не менш як 500 картин олією, безліч на машинці передрукованих і підготовлених до друку рукописів, безліч кліше; дорогоцінних невиданих фотографій ікон, безліч діалозитивів до лекцій по мистецтву. В числі рукописів завершена монументальна праця — посібник з живопису для учнів, для тих учнів, з якими я ділився останнім своїм досвідом і які купляли різані мої картини...”

Вдруге частина робіт Грищенко загинула під час війни, коли німецька бомба зруйнувала батьківський дім у Кролевеці, де зберігались портрети рідних, написані художником.

Втретє картини Грищенко зазнали свідомого знищення у Львові. Львів 1930-х років, АНУМ — це був останній острівцець на Україні, що підтримував тісні контакти з художником, по-справжньому пишався його приналежністю до української культури. На Сході ім'я майстра вже не згадувалось. Саме у Львові в 1934 р. вийшла перша монографія про Грищенко, написана П.Ковжуном (українською і французькою мовами), саме тут в будинку “Просвіти” в грудні 1937 р. відкрилась його персональна виставка, було видано ілюстрований каталог до неї. Перед війною в Національному музеї у Львові знаходилося десять творів Грищенко, але не зберігся жоден з них. “Ця цілком таємна справа” 1952 р. поглинула картини художника разом з вилученими у спецфонд роботами О.Архипенка, М.Бойчука та інших “націоналістів і формалістів”.

Грищенко знав про долю своїх творів на батьківщині і болісно переживав це штучно створене “небуття” власної творчості в Україні.

В 1962 р. митець заснував у Нью-Йорку при Українському інституті Америки “Фундацію Олекси Грищенко”, куди передав 70 художніх творів (картини, акварелі, гуаші, килим), книжки, каталоги і заповів все це “музеям України — тоді, коли вони стануть вільними і знайдуть місце для всіх творчих аспектів українського мистецтва”. Опікунами Фундації були призначені Святослав і Володимир Гординські, Ярослав Падох, Володимир Баранецький. В 1983 р. вони організували виставку до 100-ліття з дня народження Грищенко, видали каталог.

На теперішній момент майже всі члени опікунської ради Фундації пішли з життя, не ясними є подальші плани щодо збе-

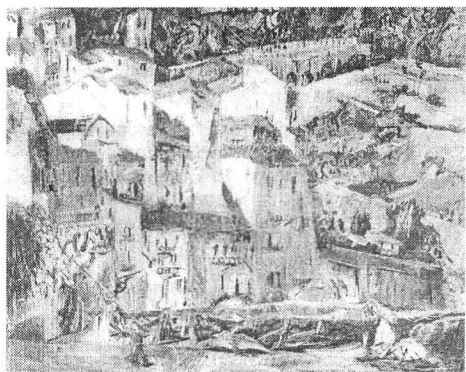


О.Грищенко. Портрет мистця, 1923 р.

реження збірки. Сьогодні умови заповіту стали реальністю, і ця справа потребує юридичного і фінансового вирішення.

Повернення Грищенко здійсниться, коли твори художника можна буде бачити не тільки на репродукціях, але й в музеях України. Та повернення — це, в першу чергу, введення імені Грищенко в історію української культури 20 ст., знання його творчості і пам'ять про нього.

**Віта СУСАК, зав. відділу
Львівської картинної галереї**



О.Грищенко. Тулон, 1925

нужді. Але саме “царгородські акварелі” зробили славу українському художнику на Заході, з ними він приїхав до Франції і в 1920-і рр. “завоював Париж”. З початку 1930-х рр. і до кінця життя (помер в 1977 р.) Грищенко жив на півдні Франції, малював, мандрував по Європі і цілому світі, зустрічався з цікавими людьми, писав спогади про московські роки “бурі і натиску”, про “Україну моїх блакитних днів”, яку він так більше і не побачив.

Доля досить жорстко обходилася з творчим доробком О.Грищенко. Вперше, його твори були знищені на початку 1920-х рр. Майже всі картини, що створив художник в Москві і залишив в майстерні, були порізані і розпродані на полотно студентам за розпорядженням чиновника з відділу образо-

Фундація Олекси Грищенко



Вістаска
В УКРАЇНСЬКОМУ ІНСТИТУТІ АМЕРИКИ
5th Ave. and 79th Street, New York City
1962

Хранитель живої води

В числі музейників-першопрохідців, які працюють при джерелах нашої мистецької культури, відкриваючи нові або цілковито забуті чи замовчувані колись імена та факти, хотілося б назвати мистецтвознавця, працівника Національного Музею у Львові Любові Василю Волошин. Впродовж довгих років із властивим їй ентузіазмом та любов'ю до своєї справи вона займалася проблемами українського мистецтва кінця XIX — початку XX століть. Слід зазначити, що саме цей період — час становлення основ новітньої національної культури України — був якнайбільше цензурований і деформований офіційною ідеологією тоталітарного режиму. Замовчувані імена і факти нашого національного мистецтва понад півстоліття чекали своїх чесних і працюючих відкривачів.

Ще в 70-80-их роках у музейній діяльності Л.Волошин, в її дослідженнях та виставках, влаштованих у залах Національного Музею, вирисовуються такі яскраві постаті як художник Іван Северин, витончений романтик в малярстві; Модест Сосенко — творець стилю українського модерну в монументальному мистецтві; послідовник Нарбута графік Сергій Конончук; видатна фігура українського мистецтва Петро Холодний тощо.

Найцікавіші мистецтвознавчі дослідження Любові Волошин припадають на останнє десятиліття, впродовж якого вона очолює Художньо-меморіальний музей О.Новаківського, працюючи тепер у новій для себе атмосфері свободи думки і слова, що запанувала в умовах незалежної української держави. Наукову та виставкову діяльність очолюваного нею музею Л.Волошин сконцентрувала у двох напрямках. Перший напрямок — це дослідження нових або малознаних аспектів мистецької творчості О.Новаківського. Це, в першу чергу, такі важливі сторінки творчої біографії художника, як його контакти з митрополитом А.Шептицьким та довголітня праця мистця над образом митрополита.

Другим, дуже істотним напрямком наукової дослідницької праці Л.Волошин є



вивчення діяльності Мистецької Школи О.Новаківського, що діяла в 20-30-их роках і була однією з перших національних учбових закладів художнього типу. В 1993 р. під керівництвом Л.Волошин була влаштована виставка "70 років Мистецькій Школі О.Новаківського". Виставка ця вперше висунула цілком нову, недосліджену проблему початків національного художнього шкільництва і ролі школи як яскравого, унікального явища в українській культурі нашого століття. На основі фактів, розкиданих в літературі, та зібраних спогадів очевидців Л.Волошин була створена іменна картотека учнів школи О.Новаківського, до якої увійшли десятки нових, досі невідомих в нашій мистецтвознавчій літературі імен українських художників, а також — широке коло викладачів, прихильників та меценатів школи. Імена багатьох тих, хто опинився по війні на вимушеній еміграції, у країнах Західної Європи, Америки та Австралії, були впродовж довгих десятиліть заборонені тоталітарними владами на Україні; ті, хто залишився на рідній землі, були репресовані та знищені, а інші змушені були пристосуватись до праці в умовах жорсткого ідеологічного диктату. На вивчення саме цих малознаних в Україні, бо довго замовчуваних творчих імен, і спрямована останніми роками дослідницька діяльність Л.Волошин. З цією метою в Музеї О.Новаківського було влаштовано ряд виставок, що стали справжніми відкриттями для українського глядача. Згадаємо тут хоча б перші у Львові виставки творів учнів школи Я.Лукавського в 1990 р., ранньої творчості М.Мороза (США), яку, між іншим, сам художник вважав на еміграції безнадійно втраченою, виставку в 1993 р. Іванки Нижник-Винників (Франція), виставку в 1991 р. малярства та графіки Мирона Левицького, одного з провідних українських мистців у Канаді, а також ряд виставок ранньої творчості Свят. Гординського (США), одного з найвидатніших учнів О.Новаківського.

У сферу дослідницьких зацікавлень Л.Волошин входять таким чином творчі долі всіх учнів Мистецької Школи О.Новаківського і їхній вклад у скарбницю українського мистецтва. Розробляючи цю тему, вона збирала не тільки в Україні, але й далеко поза її межами унікальні матеріали до біографії незнаних у нашій літературі учнів школи.

О.Л.

Безстрокові розписки

Загальновідомою є німецька любов до порядку. Вона проявлялась навіть тоді, коли нацистські окупанти діяли, м'яко кажучи, непорядно...

У Львівській картинній галереї зберігаються 22 розписки, залишені представниками німецького окупаційного уряду протягом 1941-44 рр. взамін на твори, забрані з музею для "прикраснення інтер'єрів" урядових установ, готелів, офіцерських казино. Одні документи оформлялись на бланках і підтверджувались печатками, на інших стоять тільки підписи військових чинів. Бригадефюрер СС, генерал-майор поліції Кацман; особистий референт губернатора Галіції Бермбах, референт Головного відділу науки і освіти д-р Цюльх, д-р Гасселіх, ротмістр Гошман — це лише деякі імена на документах, де вказані вилучені картини, меблі, гобелени. Є розписки, де зазначені тільки інвентарні номери і не подані імена авторів і назви робіт.

Особливо цінні твори забирались з галереї для "експертизи" за особистим розпорядженням державного секретаря д-ра Мюльмана, керівника Бюро по охороні старого мистецтва, що розміщувалося в

Aktenvermerk

Es erscheinen die Herren Iwanz, Komm. Leiter der Staatl. Gemäldegalerie Lemberg und dessen Stellvertreter Dr. Guttler und übergeben mir ein Porträt 01 auf Holz 47 x 32,4 cm, das dem Jan Gossaert genannt Jan v. Marbuse zugeschrieben wird.

Inventar Nr. Lub. 11083 (359).

Dieses Bild wurde ich dem Herrn Gouverneur Dr. Wächter für seine Dienstwohnung morgen übergeben, weil es nach Ansicht des Herrn Direktors Ernst (Beauftragter des Herrn Staatssekretärs Mühlmann als Leiter des Amtes für die Pflege Alter Kunst in Krakau) gegen allefalligen Bombenschaden besser geschützt ist.

Lemberg, den 7. April 1943

[Signature]
Distrikts Kommandant

Кракові. "Автопортрет" Рембрандта, як свідчить квитанція, було забрано д-ром Цюльхом 18 лютого 1943 р. З документів видно, що в березні цього ж року німці знову прийшли за твором Рембрандта, і директор галереї Іван Іванець змушений був брати підтвердження, що картина вже передана. Ще один дуже цінний твір — "Портрет дами" Яна Госсарта — було забрано д-ром Гасселіхом 7 квітня 1943 р. В залишеній ним розписці говориться: "Цю картину я передам завтра пану губернаторові д-ру Вехтерові для його службової квартири, тому, що на думку пана директора Ернста (уповноваженого державного секретаря пана Мюльмана, керівника Бюро по охороні старого мистецтва в Кракові), вона краще зберігатиметься на випадок бомбардувань."

"Опис музейних цінностей, вивезених гітлерівцями до Німеччини і в країни її союзників з Обласної картинної галереї", складений одразу ж після війни, нараховує 226 позицій. Поки що вдалося повернути лише два твори. Один з них — "Альпійський пейзаж" австрійського майстра 19 ст. Йозефа Тома — був привезений з Австрії як трофей Радянської Армії і довгий час висів у львівському Будинку офіцерів. Друга картина — "Битва" італійського художника Рокко — повернута через суд з однієї квартири у Львові.

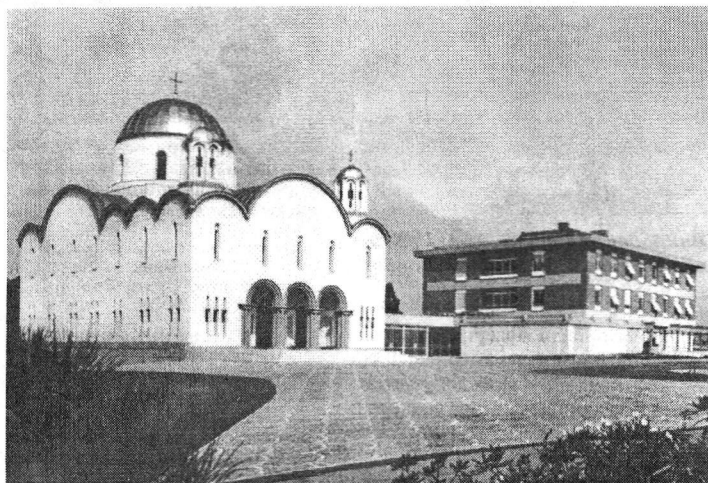
Борис ВОЗНИЦЬКИЙ,
Директор Львівської
картинної галереї



Учні мистецької школи О.Новаківського з митрополитом А.Шептицьким, 1930 р.

ШОБИ ВИКОРИСТАТИ ЩЕ НЕ ВТРАЧЕНІ МОЖЛИВОСТІ

Пам'ятки українського мистецтва можна зустріти не лише в Україні, але й у багатьох країнах світу на різних континентах. І тут йдеться не про поодинокі предмети чи їх групи, але — про цілі Українські музеї, що є своєрідним феноменом невмирущості національного духу і творчого потенціалу народу, одним із проявів його непоборного інстинкту самозбереження. За сто років, що минули від початку першої хвилі масової еміграції українців з рідних земель у далекі світи, у країнах своїх поселень вони сформували розгалужені структури у різних ділянках громадського, господарського та культурно-духовного життя, в т.ч. й мистецького. У часто неприхильних умовах "прищеп-



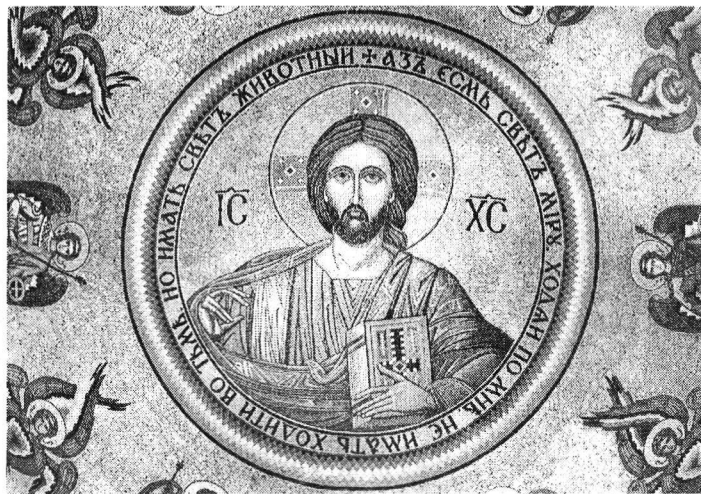
Собор св. Софії в Римі та будинок Українського Католицького Університету, де міститься частина музею УКУ

лення" (принаймні — на першому етапі) у другій батьківщині, це не лише допомогло їм подолати натиск денаціоналізації, але й задекларувати перед новими сусідами багатство свого як традиційного, так і новітнього мистецтва.

Колись І.Свенціцький слушно сказав, що в Галичині стільки музеїв, скільки старовинних церков. Зрозуміло, що в українських поселеннях діаспори не могло бути давніх храмів, але й там Церква взагалі, й конкретні храми як духовні осередки окремих парафій, відіграли виняткову роль у збереженні національної ідентичності й культурних надбань своїх вірних. Численні українські музейні збірки, що існують нині в країнах Європи, Австралії, американського континенту найчастіше зародилися саме при Церкві, але — не лише при ній. Зрештою, пам'ятаючи слова І.Свенціцького, треба зазначити, що поза межами України існує величезна кількість храмів різних конфесій, немало з яких оздоблені видатними нашими мистцями, отже, останні слугують достойними "візитками" української культури перед світом. Як приклад можна згадати найвідоміші з них, що містяться у Вінніпезі, Мюнхені, Фінляндії, Едмонтоні, Нью-Йорку, Чикаго, Римі... З-поміж мистців, що оздоблювали їх, можна назвати Ю.Буцманюка, С.Гордінського, П.Холодного-молодшого, М.Левицького, М.Дмитренка, Л.Молодожанина (цей видатний скульптор багато й плідно працював і над вітражами), Р.Ковалю, Ю.Мазурика, Ю.Новосільського... При цьому неможливо не згадати феномен архітектурної творчості Радослава Жука, зведеним яким храми є справжнім явищем новітнього сакрального зодчества, оскільки поєднують у собі глибинні традиції українського народного будівництва — з модерним образним вирішенням.

Думаючи про українські культурні надбання, що опинилися поза межами етнічно українських земель, часто маємо підстави говорити про них як про вивезені з цих земель, викрадені, чи просто втрачені. Проте згадані (й незгадані) храми постали, і їм суджено назавжди залишитися саме там, і тим самим бути наочним свідченням української присутності у різних місцевостях світу й мистецько-духовній дійсності тих чи інших народів. Те ж саме стосується Українських музеїв, серед яких — збірки при єпархіальних осередках у Стенфорді (заснований єп. К.Богачевським), Бавнд-Бруку (фундація Владика М.Скрипника), Мельбурні (Владика І.Прашко й о.Зенон Хоркавий), Музей Українського Католицького Університету в Римі (заснований Блаженнішим Йосифом Сліпим), музей при монастирі оо.Василіян у Мондері (Канада), Канадсько-Українська мистецька фундація в Торонто (фундація подружжя Шафраніків), організовані й ведені світськими структурами українські музеї в Нью-Йорку, Саскатуні, Вінніпезі, Кракові... Зрештою, існує немало дуже вартісних приватних збірок в українців США й Канади.

Таким чином, у них зібрано великий масив пам'яток українського народного і професійного мистецтва, які (якщо не було відповідних



Св. Гордінський. Христос-пантократор. Мозаїка, Собор св. Софії в Римі

публікацій) практично невідомі поза досить вузьким колом місцевих громад, то ж ці колекції далеко не повною мірою виконують роль, яку могли б зіграти у справі пропаганди української культури, зрештою — так бажаного нині поширення позитивної інформації у світі про нашу державу й народ.

Є різні думки про перспективу цих колекцій, в т.ч. — переконання, що вони мусять бути переміщені в Україну. Якщо треба погодитися з необхідністю переміщення чи повернення в Україну історико-культурних реліквій та унікальних пам'яток, вартісних для історії національної культури архівів, то напевно доцільно планувати тотальне переміщення всіх можливих предметів. Зрозуміло, що у наших "материкових" мусимо сформувати збірки творів діаспорних мистецтв, але відкритий нещодавно у Вінніпезі "Сад скульптури Леоніда Молодожанина" є найкращим репрезентантом мистця-українця перед громадськістю Канади (та й не лише Канади). Наразі великі музеї світу не кваліються показувати мистецтво України (бо й не мають його у своїх збірках), але настане день, коли захочуть це зробити. То ж чи не краще подарувати належного рівня картину І.Труша чи О.Новаківського до котрогось із цих музеїв, замість того, аби неодмінно прагнути передати її в Україну, де зберігаються кращі твори цих та інших наших художників? Переконалий, що користі для нашої культури від такого вчинку було би більше.

Слід думати і про те, щоби (вже на рівні державних програм) на базі існуючих музеїв діаспори утворювати Українські культурні Центри, поєднавши (і в юридичному аспекті, й на практиці) інтереси й зусилля власників цих колекцій та незалежної вже України — для нашого спільного добра. Безсумнівно, що відповідне рішення непростих проблем, що постануть при цьому, можна знайти, й тоді треба буде міркувати про зворотній шлях: про можливе формування з колекцій, що є нині в діаспорі, представницької галереї при подібних Центрах у США, Канаді, Італії, Франції, але вже — з поповненням цих галерей творами, що будуть привезені з України (як при цьому не згадати мудрої далекоглядності подружжя Колянківських, творців Українського музею в Ніагара-Фолс, Канада, який, віриться, матиме краще майбутнє).



М.Сосенко. Св. Йосафат, ікона, музей УКУ в Римі

То ж уже сьогодні треба починати діяти у цьому напрямі, щоби якнайскоріше і максимально використовувати ті потенціальні можливості, що наразі приховані у цій сфері українського життя у світі.

**Олег СИДОР, зав. відділу
Національного музею
у Львові, кандидат
мистецтвознавства**



The Art Newspaper

E ART NEWSPAPER

A CULT PUBLISHING, LONDON EVENTS, POLITICS AND ECONOMICS FOUNDED 1983, VOL. VI

Hitler, the prince and the Dürers

The Art Newspaper, London, No 47, April 1995

МИСТЕЦЬКІ РЕСТИТУЦІЇ.
ГІТЛЕР, КНЯЗЬ
І ТВОРИ ДЮРЕРА.

Князь Георг Любомирський усамітнюється на Рів'єрі після того, як США повернули йому рисунки, які його предок подарував місцевому музеєві.

Лондон. Розслідування "Мистецької газети" виявило, що одна з найвідоміших в світі колекцій рисунків Дюрера була розпорошена при підозрілих обставинах, і зараз, вірогідно, може стати об'єктом міжнародних претензій. /.../ Хоча західні уряди сьогодні вимагають від росіян повернути твори мистецтва, вивезені Радянською Армією, дуже мала увага була звернена на рішення Америки не повертати рисунки Дюрера до Львова. Проведене розслідування свідчить, що доля рисунків є серйозною плямою на американській стороні в справі повернення творів мистецтва, пограбованих нацистами. Базуючись на нацистських документах, нещодавно розголошених урядових паперах США і радянській дипломатичній кореспонденції, ми розкрили історію про те, як політики часів холодної війни позбавили спустошений війною Львів одного з найбільших його багатств /.../

Червона Армія окупувала Львів у вересні 1939 р. Совети тоді закрили музей Любомирських, та історика мистецтва професору Гембаровичу вдалося сховати цінні твори Дюрера.

Майже за два роки, 22 червня 1941 р. німецькі війська увійшли до Львова. Серед перших нацистів, що прибули до міста був Каєтан Мюльман — "Спеціальний вповноважений для захисту творів мистецтва на окупованих територіях". Незважаючи на назву посади, його завданням було вишукувати найкращі мистецькі твори для Німеччини. Його місія у Львові, підкреслена особистим наказом рейхмаршала Г. Герінга, полягала у відшукуванні рисунків Дюрера для Гітлера.

За 6 днів Мюльман знайшов сховані дюреровські твори. Нацистський протокол засвідчує, що нещасний професор Гембарович був "тупово допитаний" перед тим, як в решті решт він показав місце сховку рисунків. Мюльман одразу ж забрав їх до Берліну і передав Герінгу, який того ж дня представив їх Гітлеру. Гітлер був в захваті від цих творів і наказав їх взяти разом з собою у поїздку на Східний фронт. Це рішення занепокоїло Мюльмана, відповідавшаго за їх "збереження". Ще в вересні 1941 р. Гітлер наголосив йому, що той несе персональну відповідальність за рисунки Дюрера. Гітлер, пояснюючи, чому він бере їх з собою, сказав, що вони будуть під охороною, і "маючи рисунки поруч, я зможу дивитись на них частіше". Протягом майже усієї війни рисунки зберігались в офісі Гітлера в Рейхсканцелярії, але на щастя, коли союзники почали підходити до Берліна, рисунки в спеціальному сейфі були відправлені в соляну шахту в Альт Аусзе /Alt Aussee/ коло Зальцбургу в Австрії. /.../

Князь Георг Любомирський, нащадок засновника львівського музею, виїхав до нейтральної Швейцарії ще під час війни. В квітні 1947 р. він прийшов до військового атташе США в Швейцарії зі звабливою пропозицією. В конфіденційному документі, розкритому рік тому, повідомлялося, що князь пообіцяв, якщо рисунки Дюрера будуть повернені йому, він "має бажання подарувати їх" Національній галереї у Вашингтоні. Він також запропонував дві роботи Тіціана і німецьку картину 15 ст.

6 січня 1948 р. князь Любомирський приїхав до Німеччини, подзвонив офіційним представникам США з питань повернення творів мистецтва, знову попросив у американців допомоги у віднайдінні зниклих рисунків Дюрера. За тиждень справа успішно вирішилась. Рисунки були перевезені американською стороною з соляної шахти Альт Аусзе і передані у мюнхенський Збірний пункт. В листі від 13 січня 1948 р. директор цього Пункту Стюарт Леонард писав з великим хвилюванням про те, як він відкрив ящик з рисунками Дюрера, як побачив твори, які Гітлер тримав для свого власного задоволення, для якого він і розв'язав війну в Європі. Леонард відмітив, що ці рисунки повинні бути "передані в музей до Львова". /.../

Одразу ж як рисунки Дюрера потрапили до рук князя Любомирського, він вирішив, що їх краще продати, ніж передати до Вашингтонської Національної галереї. Він продав 16 рисунків лондонському ділеру "Colnaghi" в 1954 р., а інші були придбані Нью-Йоркською галереєю Поля Дрея. Князь жив за виручені гроші на французькій Рів'єрі. /.../

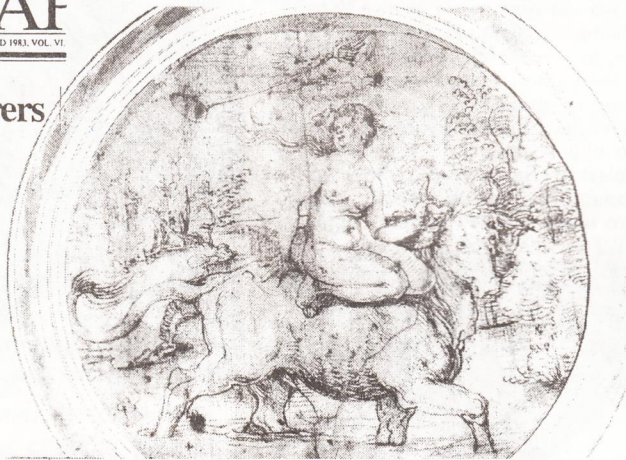
Сьогодні на рисунки Дюрера претендують Україна і Польща, що представляють початкове місцезнаходження музею Любомирських у Львові і теперішнє розміщення інституту ім. Осолінських у Вроцлаві. /.../

Юридично ситуація є складною. Князь Георг Любомирський отримав рисунки від американського військового уряду в Німеччині. Потім він продав їх ділерам, і деякі з рисунків змінили власників декілька разів. Музейні збірники, що придбали твори Дюрера, доводять, що вони придбали їх законно.

Випадок з львівськими рисунками Дюрера досить різниться від того, як Червона Армія секретно вивозила твори мистецтва до Радянського Союзу в якості трофеїв.

Через 45 років після рішення передати твори князю Г. Любомирському, американський офіцер в справах повернення мистецьких творів Бернар Тайпер знову публічно підкреслив, що вплинули політичні мотиви. Він сказав "Мистецькій газеті": "Було помилкою не повертати рисунки Дюрера до Львова".

переклад з англійської Віти СУСАК



А.Дюрер. Викрадення Європи, (бл. 1500 р.)
Знаходиться у приватній збірці в Лондоні

"Центр Європи" видає книги з історії Галичини, історико-архітектурний атлас Львова, мистецтвознавчу літературу, каталоги виставок, путівники. Друк чорно-білий та кольоровий.



"Галицька брама" — незалежна газета. Друкується українською мовою. Розповсюджується вроздріб.

Засновник — видавництво "Центр Європи".

Редакційна Рада:

Ярослав Ісаєвич — директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, історик.

Лариса Крушельницька — директор ЛНБ ім. Стефаника, археолог

Орест Мацюк — директор Центрального державного історичного архіву України у Львові, архівознавець.

Іван Могитич — директор інституту "Україніпроект-реставрація", архітектор.

Андрій Рудницький — зав. кафедрою Львівської політехніки, архітектор.

Сергій Фрухт — видавець.

Головний редактор —
Олександр Шишка
Технічний редактор —
Ігор Сьомочкін

© "Центр Європи"
Редакція не завжди поділяє погляди автора. Відповідальність за достовірність поданих матеріалів несуть автори публікацій

Адреса редакції:
290000, Львів,
вул. Костюшка, 18
кімната 307 (3 поверх)
Для листів:
290007, Львів-7,
а/с. 1204
Тел.: 72-35-66

Реєстраційне свідоцтво
серія ЛВ № 175
від 16 серпня 1994 р.

Віддруковано на Львівській обласній книжковій друкарні
Набір і верстка — комп'ютерний центр видавництва "Центр Європи"

Друк офсетний. Обсяг 2 др. арк.
Тираж 5000
Зам.